

Z literatury

Book reviews

Petr Procházka (ed.)

Ústav biologie obratlovců AV ČR, v.v.i., Květná 8, CZ-603 65 Brno;
e-mail: prochazka@ivb.cz

Procházka P. (ed.) 2019: Z literatury. *Sylvia* 55: 122–133.

Cílem této rubriky je pomoci čtenářům zorientovat se v džungli odborných knih s nejrůznější ornitologickou tematikou, upozornit na významné aktuální publikace, ale i jiné nedávno vyšlé knihy, které by mohly jinak zapadnout. Kromě toho mohou být recenze i poučením, a to díky vybraným stěžejním momentům, které někteří recenzenti umí trefně zdůraznit. K zefektivnění komunikace mezi redakcí, pisateli recenzí a vydavateli se redakce Sylvie rozhodla pro ustanovení samostatného editora (viz výše), na něž se mohou přímo obrátit zájemci o sepsání recenze, vydavatelé knih, ale i samotní čtenáři *Sylvie* s návrhy publikací vhodných k recenzi. Tak jako dříve, texty v této rubrice vyjadřují názor pisatele, nepodléhají recenznímu řízení, pouze procházejí redakční a jazykovou úpravou. V letošní rubrice „Z literatury“ se mj. můžete těšit nejen na zasvěcené srovnání tří evropských atlasů rozšíření ptáků, ale i na komentář k záslužnému publikačnímu počínu o ekologii a ochraně relativně málo studované poštolky rudonohé a na kritické zamýšlení nad tím, jak může dopadnout editovaný svazek sestávající ze souboru kapitol psaných různými autory.

The aim of this section is to guide the readers through the jungle of ornithological books by drawing their attention to significant current publications or some easy-to-overlook books. Book reviews can also inform the readers about significant moments which some reviewers are able to brilliantly pinpoint. To ease the communication between the editorial office, authors and book publishers, the editorial staff agreed to appoint a book review editor (see above) whom you can contact if you wish to write a review, offer or suggest a book for review. As before, the book reviews in this section express the opinion of the writer, do not undergo review process and are only subject of copyediting. In this year's "Book reviews", you can enjoy an insightful comparison between three European bird distribution atlases, but also a commentary to the welcome publication on ecology and conservation of the less-studied Red-footed Falcon and a critical thought where a publication model of an edited volume comprising a collection of papers may sometimes lead.

Balmer D., Gillings S., Caffrey S., Swann B., Downie I. & Fuller R. 2013: *Bird Atlas 2007–11: The Breeding and Wintering Birds of Britain and Ireland.*

British Trust for Ornithology, Thetford (ISBN 978-1908581280). 720 str., cena 69,99 GBP.

Knaus P., Antoniazza S., Wechsler S., Guélat J., Kéry M., Strebel N. & Sattler T. 2018: *Schweizer Brutvogelatlas 2013–2016: Verbreitung und Bestandsentwicklung der Vögel in der Schweiz und im Fürstentum Liechtenstein.*

Schweizerische Vogelwarte, Sempach (ISBN 978-3-85949-009-3). 648 str., cena 88 CHF.

Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018: Vogelatlas van Nederland. Broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Tweede druk.

Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen (ISBN 978-9021570051). 640 str., cena 60 EUR.

Atlasy rozšíření ptáků jsou již dlouhá léta samozřejmou součástí knihoven většiny ornitologů a institucí, které se ornitologií a ekologií zabývají. Gibbons et al. (2007) shromáždili informace o více než 400 atlasech a jejich výčet jistě nebyl kompletní. Od té doby vyšly další atlasy hnízdního či zimního rozšíření, celostátní či pro více států dohromady, nebo naopak regionální či městské. Vyznat se v jejich množství je téměř nad lidské síly. Podrobněji si prostudovat atlasy ze zemí, které patří ke špičce v ptačích distribučních atlasech, se ale rozhodně vyplatí.

Mezi takové patří bezesporu Velká Británie, Nizozemsko a Švýcarsko. Všechny vydaly v době více či méně nedávné své aktuální atlasy, které stojí za podrobnější pohled. Srovnání základních parametrů těchto tří děl usnadní tab. 1. Za pozornost stojí, že všechny tři recenzované atlasy používají kvadrátovou síť 10 × 10 km jako základ (v Nizozemsku sice mapovali v síti 5 × 5 km, ale ta je odvozena ze sítě 10 × 10 km). Nejsou v tom nakonec výjimkou – síť 10 × 10 km dnes v Evropě používají prakticky všechny země a také EU.

Všechny tři recenzované atlasy těží z toho, že nejsou v dané zemi první, a maximálně využívají možnost srovnání zjištěného rozšíření či početnosti se stavem v minulosti. Nejdál v tom pokročil asi atlas Velké Británie a Irsko, v němž

u kapitol s jednotlivými druhy najdeme mapy srovnávací rozšíření a relativní početnost v hnízdním období i v zimě. Tím, že srovnávají výsledky tří atlasů, jsou mapy docela komplikované a jejich studium vyžaduje jisté soustředění. Ovšem podrobnosti, jaké atlas Velké Británie a Irsko zachycuje, jsou až neuvěřitelné, a pro pochopení změn v rozšíření ptačích druhů zásadní. Britský a irský atlas tak například dokumentuje posuny areálů některých druhů vlivem změny klimatu, která je také nejspíš zodpovědná za to, že populace dálkových migrantů ubývají v jižních částech hnízdního areálu, ale v severních částech přibývají. Změna klimatu se projevuje i ve Švýcarsku – zemi, kde Alpy zaujímají cca 60 % území. Horské druhy, mezi jinými např. kos horský (*Turdus torquatus*), tam ubývají a posouvají své rozšíření do stále vyšších poloh. Celkem 70 druhů ve Švýcarsku posunulo svou hranici rozšíření směrem nahoru. Švýcarský a britský atlas spojuje i další společný znak – jsou to ve skutečnosti společné atlasy několika zemí. V případě Velké Británie je atlas společný s Irskou republikou, švýcarský atlas pak sdružuje údaje ze Švýcarska a Lichtenštejnska. Možná by to mohla být inspirace pro další země, které mají společnou historii, takže společný atlas by byl přidanou hodnotou. Ani jazykové rozdíly by nemusely být nepřekonatelné, vždyť švýcarský atlas je napsán hned ve třech jazycích: německy, francouzsky a italsky. Ještě jedním unikátem se Švýcarsko může pyšnit: výsledky posledního atlasu může porovnávat i s historickým atlasem (Knaus et al. 2011), který, byť vyšel poměrně nedávno, popisuje stav avifauny ve Švýcarsku v letech 1950–1959. To je však dílo, které by vydalo na samostatnou recenzi.

Podrobnější kvadrátová síť, ať již pro základní mapování (Nizozemsko), nebo pro mapy relativní početnosti (všech-

ny tři atlasy), umožňuje lepší pochopení změn, k nimž v avifauně dochází. To platí zvláště pro země, kde se typy prostředí střídají na relativně malé prostorové škále. Např. v Nizozemsku se díky mapám relativní početnosti v síti 1×1 km ukázalo, že mlynařík dlouhoocasý (*Aegithalos caudatus*) sice od 70. let 20. století svůj hnízdní areál zvětšil, ale v oblastech hlavního výskytu se jeho početnost snížila o skoro 50 %. Sýkora koňadra (*Parus major*) zase v posledních desetiletích v Nizozemsku přibývá, ale už jen v oblastech s nižšími populačními hustotami; jinde už koňadry početnost nemění nebo dokonce ubývají. Takovéto výsledky posouvají využití atlasů na další úroveň. K tomu však bylo nutno podniknout kroky již v přípravách předchozích atlasů před několika dekádami. Již v té době se totiž v ornitologicky vyspělých částech Evropy začaly připravovat a posléze i realizovat tzv. atlasy třetí generace (Gibbons et al. 2007), tedy atlasy zahrnující také systematický sběr dat pro modelované mapy pravděpodobnosti výskytu či početnosti, které umožňují pokrýt i oblasti s nedostatečným mapovacím úsilím.

Aby však bylo možno vytvořit mapy relativní početnosti či alespoň pravděpodobnosti výskytu na podrobnější škále, je třeba tomu přizpůsobit terénní metodiku. A tak všechny tři atlasy kromě standardního mapování, kdy je cílem pro každý kvadrát zjistit maximální počet vyskytujících se druhů spolu se stupněm prokazatelnosti hnízdění (tzv. atlasové kódy), pracovaly i se systematickým sběrem dalších údajů. Ve Švýcarsku použili zjednodušenou verzi metody mapování hnízdních okrsků, která je sice velmi náročná, ale v zemi má velkou tradici a je používána i při sčítání běžných druhů ptáků (obdoba našeho JPSP či LSD). V každém kvadrátu 10×10 km tak bylo vybráno pět kvadrátů 1×1 km, kde ale-

spoň v jednom roce z celého mapovacího období proběhla čtyři sčítání. Výběr malých kvadrátů pro sčítání prováděl koordináční tým, nikoliv sami spolupracovníci. Získané obrovské množství map bylo zpracováno automaticky; ostatně s ručním vyhodnocením by jistě atlas nemohl vyjít tak brzy po skončení mapování. I když byla použita metodika hodně náročná, sčítání se zúčastnilo 776 dobrovolných spolupracovníků (celkem na švýcarském atlasu pracovalo přes tři tisíce amatérských ornitologů). V Nizozemsku zkombinovali hodinové seznamy druhů v kvadrátech 1×1 km s pětiminutovým sčítáním ve středu každého takového malého kvadrátu. V Británii a Irsku po dobu jedné hodiny v kvadrátu 2×2 km sčítali všechny ptáky. Takových kvadrátů s použitelnými daty bylo nakonec 79 675! Tomu se nelze divit, protože ve Velké Británii a Irsku dohromady na atlase pracovalo přes 40 tisíc dobrovolných spolupracovníků! Podrobnější informace o terénních metodách jsou již nad rámec této recenze a vážné zájemce o poučení o moderních atlasových metodách odkazují na všechny tři knihy. Britský atlas navíc obsahuje rozsáhlé kapitoly „Lessons learnt“, tedy něco jako poučení z chyb a úspěchů v průběhu příprav a realizace atlasu. Ty by si měl přečíst každý, kdo se chystá začít pracovat na jakémkoli ptačím distribučním atlasu.

Není ani možné zde podrobně popisovat a rozebírat výsledky, k nimž recenzované atlasy došly. Za zmínku snad jen stojí, že stále pokračuje úbytek a zmenšování areálů druhů vázaných na zemědělskou krajinu, i když třeba v Británii je ústup polních ptáků pomalejší než dříve. Polní ptáci ubývají i ve Švýcarsku, které není členem EU, a nemůže zde tedy zhoubně působit Společná zemědělská politika EU. Jak vidno, devastace země-

Tab. 1. Srovnání základních parametrů tří recenzovaných atlasů hnízdního rozšíření.

země	roční období	kvadrátová síť	roky	výstupy	web
Velká Británie a Irsko	celoroční ¹	10 × 10 km	2007–2011	Mapy rozšíření druhů v hlavní kvadrátové síti ² Mapy změny rozšíření oproti předchozím atlasům Mapy pravděpodobnosti výskytu modelované v síti 2 × 2 km a srovnání s přechozím atlasem ³	https://www.bto.org/our-science/projects/birdatlas
Švýcarsko a Lichtenštejnsko	hnízdni	10 × 10 km	2013–2016	Mapy rozšíření druhů v hlavní kvadrátové síti ² Mapy změny rozšíření oproti předchozím atlasům Mapy hustoty nebo pravděpodobnosti výskytu modelované v síti 1 × 1 km a srovnání s přechozím atlasem ³ Celostátní odhady početnosti všech druhů Výškové rozšíření druhů a srovnání s roky 1993–96	https://www.vogelwarte.ch/en/atlas/home-page/
Nizozemsko	celoroční	5 × 5 km	2012–2015	Mapy rozšíření druhů v hlavní kvadrátové síti ² Mapy změny rozšíření oproti předchozím atlasům Mapy relativní početnosti modelované v síti 1 × 1 km a srovnání s předchozím atlasem ³ Celostátní odhady početnosti všech druhů	https://www.vogelatlas.nl/

¹ Celoroční atlas – práce v terénu a vyhodnocení dat probíhají pro hnízdni a pro zimní období zvlášť, publikovány jsou ale v jednom atlasu.² Informace o zjištěném či nezjištěném výskytu každého druhu v každém kvadrátu, v hnízdním období v kategoriích výskytu podle atlasových kategorií (stupně prokazatelnosti hnízdění).³ Modelované mapy pravděpodobnosti výskytu, početnosti či hustoty nejsou k dispozici pro všechny druhy, kvalita dat obvykle umožňuje modelování jen pro běžné druhy.

dělské krajiny je společná všem ekonomicky vyspělým zemím.

Recenzované atlasy jsou, kromě zdroje poznatků, které mapovací projekty přinesly, téměř bezdennou studnicí inspirace k organizaci podobné práce. I když podmínky jsou různé, mnohá poučení by bylo možno téměř okamžitě přenést do jakékoliv jiné země plánující svůj hnízdní nebo zimní atlas. Zájemce o takové podrobné poučení odkazují na knihy nebo alespoň doprovodné webové stránky všech atlasů. Zde nabízím jen ochutnávku toho, čemu se lze přiučit:

- Přípravné práce na atlasu ve Velké Británii a Irsku začaly v roce 2001, mapovat se začalo až v roce 2007. Příprava byla vskutku důkladná. Byla vytvořena pracovní skupina, která vše řídila, byli vybráni regionální koordinátoři, kteří byli patřičně proškoleni. Koordinátoři organizovali školení i pro terénní spolupracovníky, psali články do médií, objížděli schůze a konference a masivně tak atlas propagovali několik let předtím, než začala práce v terénu. Do organizace atlasu se zapojily i lokální ornitologické organizace – včetně např. RAFOS (*Royal Air Force Ornithological Society*) – které organizovaly vlastní expedice do méně pokrytých částí země.
- Ve všech zemích věnovali organizátoři mapování obrovské úsilí práci s dobrovolnými spolupracovníky: pořádali pro ně školení, ve Švýcarsku se pravidelně každý rok setkávali koordinátoři (i zde bylo koordinátorství kolektivní) s terénními spolupracovníky, kteří navíc pravidelně dostávali elektronický zpravodaj. Každý pozorovatel ve Švýcarsku obdržel na konci každé hnízdní sezony e-mail se seznamem druhů v jeho kvadrátu a srovnání s minulým atlasem, podrobnější informace o pozorováních, vynaloženém úsilí v jeho kvadrátu atd. To vše s cílem

motivovat pozorovatele k tomu, aby se věnoval kvadrátu ještě v další sezoně a pokryl případné mezery.

- Všechny atlasy používaly rozsáhlou kontrolu kvality zasláných údajů. Ve Švýcarsku koordinátoři podrobně a podle předem daných kritérií kontrolovali údaje o vybraných druzích, aby zamezili použití údajů o druzích pouze protahujících. V Británii a Irsku kontrolovali data regionální „validátoři“, též podle předem daných jednotných kritérií. Každý záznam dodaný do atlasu byl tak zkontrolován.
- Doprovodné texty k druhům ve všech atlasech jsou úsporné, omezují se na shrnutí poznatků získaných atlasem a neopakují notoricky známé informace o biologii druhů. A protože se ani všechny mapy do atlasů nevešly, může si zájemce mnohem více informací najít v on-line verzích výsledků každého atlasu.
- Koordinátoři britského a irského atlasu nabídli ještě před zahájením prací regionálním ornitologickým organizacím možnost zpracovat svůj vlastní atlas. Zájemci tak mohli využít připravenou metodiku a dostali k dispozici programové a databázové vybavení. Díky tomu vzniklo na Britských ostrovech několik desítek kvalitních lokálních či regionálních atlasů.
- Všechny tři atlasy byly financovány ze zdrojů, které organizátoři sehnali díky intenzivní fundraisingové kampani. Ve všech zemích bylo možno sponzorovat jednotlivé druhy, což je praxí ověřený model financování takovýchto projektů. Finance ale organizátoři sháněli aktivně i u dalších zdrojů a např. jen ve Velké Británii a Irsku získali na atlas 1,5 milionu liber.

V tomto výčtu by bylo možno pokračovat ještě dlouho. Lepší ovšem bude, když si každý zájemce o atlasy knihy prostuduje či alespoň prohlédne na vlastní

oči – pokud k tomu nebude mít příležitost, je mu k dispozici alespoň on-line verze výsledků. Stojí to rozhodně za to.

Petr Voříšek

Gibbons D. W., Donald P. F., Bauer H.-G., Fornasari L. & Dawson I. K. 2007: Mapping avian distributions: the evolution of bird atlases. *Bird Study* 54: 324–334.

Knaus P., Graf R., Guélat J., Keller V., Schmid H. & Zbinden N. 2011: *Historischer Brutvogelatlas: Die Verbreitung der Schweizer Brutvögel seit 1950*. Schweizerische Vogelwarte, Sempach.

Martin G. R. 2017: *The Sensory Ecology of Birds*.

Oxford University Press, Oxford (ISBN 9780199694532). 320 str., cena 36,99 GBP.

Knih *The Sensory Ecology of Birds*, jejíž autorem je Graham R. Martin působící na Škole pro biologická studia při Univerzitě v Birminghamu, je svým způsobem jedinečná. Neměla by chybět v knihovně každého, kdo se snaží hlouběji porozumět tomu, jak vlastně ptáci vnímají svět kolem sebe, jaký je svět jejich smyslového vnímání a kterým výzvám prostředí mohou ptáci prostřednictvím svých smyslů úspěšně čelit. Podle mého soudu se jedná zatím o nejkompaktnější a z tohoto pohledu i nejpropracovanější souhrnnou knihu postihující diverzitu různých smyslových modalit používaných různými taxony ptáků. Kniha představuje nejenom velkou různorodost smyslového vnímání ptáků, ale vysvětluje i principy, které stojí za interakcí ptáků s jejich prostředím a formovaly tak sensorický svět různých skupin ptáků z evoluční a ekologické perspektivy. U ptáků je jako hlavní selekční tlak formující vyladění různých

smyslů zmiňováno především vyhledávání potravy, ale i ostatní typy chování, jako je způsob pohybu nebo detekce predátora, je mohou zásadně ovlivňovat.

Ptáci jsou známi především svými výjimečnými schopnostmi zrakového vnímání, zejména co se týče ostrosti vidění, pokrytí vizuálního pole či schopností barevného vidění, což jim umožnilo úspěšně osídlit různá prostředí. Samotné vizuální percepci je v knize věnována velká pozornost. Čtenář se dozví, jak probíhala evoluce ptačího oka v kontextu vývoje komorového oka ostatních obratlovců. Jinými slovy, co s ostatními obratlovci sdílí díky společnému předkovi a co je specifickou adaptací pro ptáky obecně či pro jednotlivé taxony. Ve srovnávacím a ekologickém kontextu si můžeme udělat představu o adaptivní hodnotě stavby optického aparátu, různých fotoreceptorů umožňujících vnímat různé barvy světla či barevné i nebarevné kontrasty, jakož i o specifickém uspořádání gangliových buněk sítnice. Všechny tyto základní stavební kameny vizuální percepcie se musí u jednotlivých skupin ptáků vyrovnat s nestejnými světelnými podmínkami v různých prostředích a reagovat na specifické nároky dané vyhledáváním potravy (zejména u vodních či nočních ptáků). Například u trubkonosých (Procellariiformes) jsou gangliové buňky sítnice (tedy jakési základní jednotky pro integraci obrazu vnímaného jednotlivými světločivnými buňkami) uspořádány v rámci oka do horizontálních pruhů o větší hustotě těchto buněk. To těmto mořským ptákům umožňuje vnímat většinu obrazu ve vztahu k horizontu (předělu mezi nebem a oceánem), který je pro orientaci u těchto plachtících ptáků zásadním orientačním bodem. Neuvěřitelným adaptacím zraku u ptáků vázaných na vodu je věnována celá sedmá kapitola. Speciální kapitola knihy je pak věnována problémům spojeným s nočním viděním, hlavně problé-

mům spojeným s mimořádně velkým rozptěním intenzity odraženého světla mezi nocí a dnem. Tato variabilita světelných podmínek potom vyúsťuje v protichůdné selekční tlaky mezi nárokem na větší rozlišovací schopnost oka ptáků, která vyžaduje speciální adaptace za nízkých hodnot intenzity světla, a nevyhnutelnou ztrátou prostorové přesnosti a barevnosti vidění za nočních světelných podmínek. Jak se s tímto problémem různé skupiny ptáků vypořádávají, se dočtete v šesté kapitole.

Chování ptáků je ale ovlivněno i dalšími modalitami, které s vizuálním vnímáním interagují, jako je například sluch (doplňující prostorovou informaci u řady nočních ptáků) nebo hmatové a čichové schopnosti. Například u kiviovitých (Apterygidae), kteří mají nozdry a hmatové receptory umístěné na špičce zobáku, umožňují tyto smysly nalézt potravu v sypkém substrátu i přes to, že zrakové schopnosti jsou u této čeledi významně redukovány. Sluchová percepce zase napomáhá lepšímu prostorovému rozlišení, které je problematické hlavně u ptáků s nočním viděním. Tato interakce smyslů je zase výsledkem specifického evolučního tlaku a byla dovedena k dokonalosti hlavně u sov či u gvačarů jeskynních (*Steatornis caripensis*). U gvačarů je prostorové rozlišení odražených zvuků produkovaných těmito ptáky tak přesné, že můžeme mluvit o echolokaci. U obou skupin jsou nároky na prostorovou přesnost dány nároky na prostorovou orientaci v prostředí a způsobem vyhledávání potravy, ať už je to lov malých pohybujících se obratlovců u sov, či vyhledávání plodů v hustém porostu u gvačarů.

Knihy bude pro řadu odborníků i ornitologických nadšenců zajímavá i z praktického hlediska. V poslední části se totiž autor věnuje analýze faktorů, které vedou k tomu, že jsou ptáci často obětí srážek s různými stavbami, vozidly

či sítěmi. Autor na taková rizika nejen ukazuje, ale zároveň navrhuje různá řešení, jak se těmito kolizím vyhnout.

A co říci závěrem? Snad jen to, že jde o knihu zajímavou, která jde do hloubky problému, ale přitom autor čtenáře vede krok za krokem tak, aby sám mohl pochopit i podstatu docela složitých specifik ptačí percepce, a to i bez předchozích znalostí na poli sensorické fyziologie či ekologie. Uspořádání kapitol také dovoluje přečíst knihu buď úplně celou, nebo si nejprve pročíst kapitoly, které vás zajímají nejvíce. Já osobně jsem se na různých místech opakovaně začel, takže mi sepsání recenze této knihy trvalo docela dlouho. Přejí krásný čtenářský zážitek všem, kteří hledají odpověď na otázku „Jak vlastně vnímají ptáci svět kolem sebe?“.

Eva Landová

Palatitz P., Solt S. & Fehérvári P. (eds) 2018: *Dymový sokol. Ekológia a ochrana sokola kobcovitého.*

MME, Budapešť (ISBN 978-615-80925-4-8). 240 str., cena 20 EUR.

Sokol kobcovitý (*Falco vespertinus*) patří medzi najkrajšie sfarbené sokoly a možno aj dravé vtáky vo všeobecnosti. V rámci Európy môže dokonca navodzovať dojem akéhosi exotického vtáka, ktorý sa vďaka svojej farebnosti (najmä v prípade dospelých samcov) veľmi nehodí do našej, prevažne hnedosivej, ornitofauny. Zaujímavý však nie je len vzhľadom, ale viacerými aspektmi svojej biológie, ktorými sa vymyká všeobecnej predstave o živote dravých vtákov – je diaľkovým migrantom, hniezdi koloniálne, väčšinu jeho potravy tvorí hmyz, ktorý nezriedka chytá vo vzduchu.

Napriek tomuto všetkému je to pomerne málo preštudovaný a širšej verej-

nosti (takmer) úplne neznámy druh, ktorý sa v mnohých atlasoch a príručkách pre laických záujemcov o vtáky spravidla ani nevyskytuje. Spôsobené je to najmä tým, že jeho areál rozšírenia nesiahá do západnej Európy, odkiaľ pochádza väčšina atlasov a encyklopedických diel o prírode, ktoré možno nájsť na pulkoch našich kníhkupectiev. Podobná situácia je však aj v odbornej a vedeckej literatúre. Pri zadaní kľúčového slovného spojenia „*Falco vespertinus*“ nájde databáza Scopus 99 odkazov. V prípade ostatných u nás žijúcich sokolov je to omnoho viac, pričom v prípade sokola sťahovavého (*F. peregrinus*) a sokola myšiara (*F. tinnunculus*) sa jedná o rádovo iné počty – sokol sťahovavý 3 191 odkazov, sokol myšiar 3 320 odkazov. Podobne je to aj v prípade knižných publikácií. O kozmopolitne rozšírenom sokolovi sťahovavom ponúka renomované internetové kníhkupectvo hneď osem druhových monografií vydaných za posledných 10 rokov (Sielicki & Mizera 2009, Ratcliffe 2010, Burnham et al. 2012, Miles 2014, Scholz 2014, Stirling-Aird 2015, Dixon 2016, Monneret 2017). Zmienka o sokolovi kobcovitom sa nachádza len v monografiách venovaných všetkým sokolom, či dravým vtákom. Je preto potešiteľné, že to isté kníhkupectvo má vo svojej ponuke aj recenzovanú knihu o sokolovi kobcovitom a ešte pozitívnejšie je, že táto publikácia vôbec vznikla. Dymový sokol (v anglickej verzii *The Blue Vesper*) tak vyplnía istú medzeru a čitateľovi ponúka pomerne veľké množstvo informácií o tomto mimoriadne zaujímavom druhu sokola.

Publikácia nie je len klasickou druhovou monografiou, ale aj akýmsi projektovým výstupom, so všetkými pozitívami a negatívami, ktoré s tým súvisia. Na jej príprave sa podieľal širší autorský kolektív (16 rôznych autorov) pod vedením troch editorov – Péter Palatitz,

Szabolcs Solt a Péter Fehérvári – a vydaná bola maďarským partnerom BirdLife International (MME), ktorý zároveň koordinoval medzinárodný projekt podporený Európskou komisiou na ochranu sokola kobcovitého v Karpatskej kotline. Publikácia tak okrem všeobecných informácií o rôznych aspektoch života tohto druhu opisuje aj konkrétne výsledky získané pri realizácii uvedeného projektu. Nakoľko prevažná väčšina sledovanej populácie sokola kobcovitého dnes žije v Maďarsku a tam bola aj realizovaná väčšina projektových aktivít, je logické, že prevažná časť informácií sa týka práve údajov viažucich sa na maďarské územie. Sporadickejšie sa však v texte objavujú aj údaje zo Slovenska, Rumunska, či srbskej Vojvodiny. Publikácia je rozdelená do 24 kapitol. Začína všeobecnými informáciami o vzhľade sokola kobcovitého, jeho spôsobe života, obývaných biotopoch a o niektorých iných druhoch vtákov, ktoré tieto biotopy obývajú súčasne s ním. Kapitoly 5 až 13 sa venujú jednotlivým častiam životného cyklu sokolov kobcovitých, od migrácie cez hniezdenie až po osamostatňovanie mláďat. Trochu nelogicky ale pôsobí vnorenie kapitoly o chorobách a parazitoch do tejto časti knihy a tiež mi uniká zámer autorov, ktorý ich viedol k tomu, aby kapitola „Jarná migrácia“ celú túto stať uzatvárala, keď kapitola „Od príletu po párenie“ ju začína. Po kapitole pojednávajúcej o trendoch početnosti sokolov kobcovitých v rôznych častiach (dnes už aj bývalého) areálu rozšírenia a hrozbách, ktorým tieto sokoly čelia, nasledujú kapitoly venované stavu populácie a ich ochrane v Maďarsku, na Slovensku, vo Vojvodine a v dvoch geograficky odlišných častiach Rumunska. Po nich sa čitateľ môže oboznámiť s konkrétnymi metódami výskumu a monitoringu druhu a najmä s manažmentovými postupmi pri vytváraní a udržiavaní hniezdných

a potravových biotopov, ktoré boli používané počas riešenia projektu a ktoré sú aj naďalej používané (a častokrát nevyhnutné) pri ochrane sokolov kobcovitých v tejto časti ich areálu. Záverečné dve kapitoly sú venované opisu manažmentových opatrení na dvoch konkrétnych projektových územiach v rámci Maďarska. Tu sa takisto môže čitateľ zamyslieť nad tým, prečo sú tieto dve kapitoly pripravené ako samostatné celky, keď informácie uvedené v týchto kapitolách sa nachádzajú (možno v mierne všeobecnejšej rovine) aj v iných častiach publikácie.

Samotný text kapitol je pomerne krátky a dá sa označiť aj za jednoduchý. Cieľený je na širší okruh čitateľov, než sú len profesionálni ornitológovia, či iní špecialisti pracujúci v odbore. Po obsahovej stránke je však bohatý a množstvo nových informácií si tam nenájdu len laici, ale aj niektorí profesionáli. Do textu je vkusne vnorené pomerne veľké množstvo fotografií, pričom o mnohých z nich sa dá bez zveličovania povedať, že sú naozaj krásne. Navyše väčšina kapitol končí dvojstranou (niekedy aj väčším počtom strán) s ilustráciami, tabuľkami, mapkami či diagramami, ktoré nápaditou formou rozširujú množstvo poznatkov, ktoré táto publikácia prináša. V prevažnej miere sú do textu začlenené veľmi vhodných spôsobom, pri čítaní nevyrušujú, naopak zvýrazňujú najdôležitejšie informácie.

Za negatívum tejto publikácie sa dá považovať trochu kostrbatý a miestami ťažkopádnejší text. Napr. pri opise druhu nie je miestami jasné, či autori píšú o sokolovi kobcovitom, alebo o sokoloch vo všeobecnosti. Pri opise zraku totiž uvádzajú, že sú schopné vnímať farby aj v UV časti spektra, čo im umožňuje vidieť stopy po hrabošoch, ktoré sú na tomto mieste označené za hlavnú zložku ich potravy. Ďalej v texte sa však

píše, že viac ako tri štvrtiny potravového spektra sokolov kobcovitých tvoria rôzne druhy bezstavovcov. Podobne nejednoznačne pôsobí text opisujúci voľbu sokolov kobcovitých hniezdí solitérne alebo v kolóniách. V texte je uvedené, že nevýhodou kolónií je, že „*doslova priťahujú predátorov*“. O pár riadkov ďalej však autori píšú, že omnoho väčšia miera hniezdnej predácie je práve u solitérne hniezdiacich párov. Podobne sa v texte dá nájsť aj niekoľko obsahových nezrovnalostí. Hneď v prvej kapitole autori uvedú menej zorientovaného čitateľa do pomykova, keď najskôr sokoly zaradia do jedného radu so všetkými dravecami (viac ako 300 druhov z toho 36 na Slovensku), ale vzápätí píšú o tom, že Accipitriformes a Falconiformes sú samostatnými radmi. Takisto rušivým dojmom pôsobí opis kobyliiek (potrava sokolov) ako zvierat spôsobujúcich pri premnožení obrovské škody na poľnohospodárskych plodinách.

Napriek tomu sa kniha dá bez akejkoľvek nadsádzky označiť za vydarené dielo. Nepochybujem o tom, že každý milovník vtáctva či prírody bude mať po jej prečítaní dobrý pocit. Jednak kvôli veľmi peknému vizuálnemu spracovaniu, ale najmä kvôli jej obsahu. Najdôležitejšou informáciou, ktorú totiž prináša, je opis záchranu tohto druhu. Početnosť sokola kobcovitého v druhej polovici dvadsiateho storočia dramaticky klesala v súvislosti so zmenou obhospodarovania poľnohospodárskej pôdy, ktorá často viedla k úplnej strate hniezdných a potravových biotopov, pričom z viacerých častí svojho pôvodného areálu tento druh sokola vymizol úplne. Vďaka množstvu aktivít venovaných jeho ochrane sa však početnosť zastabilizovala a dnes rastie. A to nie len v jadrovej zóne európskej časti areálu, ale aj na jej perifériách. Je naozaj potešiteľné prečítať si, že dnes

poznáme spôsoby, ako druhom viazaným na biotop hospodársky využívanú otvorenú krajinu pomôcť. V dnešnej dobe, ktorá je charakterizovaná skôr obrovským úbytkom vtákov hniezdiačich v poľnohospodárskej krajine, je to osviežujúca zmena. Každý, komu záleží na budúcnosti našej prírody, si istotne želá, aby podobných prípadov v skorej budúcnosti pribúdalo.

Je veľmi potešujúce, že sa realizátori projektu na ochranu sokola kobcovitého v Karpatskej kotline rozhodli podať informácie o svojich aktivitách a výsledkoch aj prostredníctvom vydania tejto publikácie. Kiežby podobne konali aj iné pracovné kolektívy. A najmä, kiežby záverečné správy aj iných pracovných kolektívov prinášali aspoň toľkoto optimizmu.

Michal Baláž

- Burnham K. K., Burnham W. A., Newton I., Johnson J. A. & Gosler A. G. 2012: *The History and Range Expansion of Peregrine Falcons in the Thule Area, Northwest Greenland*. Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen.
- Dixon N. 2016: *The Exeter Peregrines. A Brief History of the Peregrine Falcons at St Michael and All Angels Church, Mount Dinham*. Nick Dixon (privately published), Exeter.
- Miles J. 2014: *Horus the Peregrine Falcon. Catch the Pigeon*. Langford Press, Ashby de-la-Zouch.
- Monneret R.-J. 2017: *Le faucon pèlerin: description, mœurs, observation, protection, mythologie*. Delachaux et Niestlé, Paris.
- Ratcliffe D. 2010: *The Peregrine Falcon*. T & AD Poyser, London.
- Scholz F. 2014: *Peregrine Falcon: Dynamic Carving and Painting Techniques for a New Era*. Stackpole Books, Mechanicsburg.
- Sielicki J. & Mizera T. 2009: *Peregrine Falcon Populations. Status and Perspectives in the 21st Century*. Turul, Warsaw and University of Life Sciences Press, Poznań.
- Stirling-Aird P. 2015: *Peregrine Falcon*. Bloomsbury Publishing, London.

Tietze D. T. (ed.) 2018: *Bird Species. How They Arise, Modify and Vanish*.

Springer Nature Switzerland AG, Cham (ISBN 978-3-319-91689-7). 266 str., cena: voľne ke stažení v rámci licence Creative Commons.

Kniha s atraktívnym názvom odkazujúcim na povstávaní, vývoj a mizení ptačích druhů představuje v odborné literatuře pozoruhodnou změnu, možná i náznak nového trendu. Celá je totiž voľne a legálne dostupná ke stažení na stránkách svého vydavatelství. Co se týká dostupnosti, budou takovéto knihy ve srovnání se svými placenými nebo dokonce tištěnými konkurentkami vítězit na celé čáře. Jak však obstojí v otázce kvality?

Chytlavý titulok i fotografie sýkory uhelníčka (*Periparus ater*) na obálce už od prvního pohledu strhávají pozornost a nabízejí příslib poutavé procházky po nových poznacích z evoluce, ekologie i ochrany ptáků. Hned z kraje mohu prozradit, že tato ambice zůstala nenaplněna. Čtení této knihy bylo jen obrovským zklamáním, které se periodicky přelévalo do vzteku nad ztrátou času, jenž mohl být věnován hodnotnějším zdrojům poznání. Neodložil jsem ji jen proto, že jsem redakci *Sylvie* slíbil její recenzi. Na druhou stranu mi díky tomu alespoň neuniklo těch pár kapitol, které za přečtení stály, ale k nimž bych se již téměř jistě dobrovolně nedostal. Proberme si to však popořadě.

Předmluva z pera Trevora D. Price, profesora evoluční biologie na univerzitě v Chicagu a autora proslulé knihy o ptačí speciaci, stále ještě navozuje dojem, že celé dílo bude kvalitní a zajímavé. Ovšem již zaměření předmluvy budí rozpaky. Proč se její autor odkazuje pouze na druhou kapitolu a proč píše jen o tom, co v ní vůbec není? Nebývá na tomto místě spíše zvykem neotřelým

způsobem postihnout kontext, v němž se kniha pohybuje, a nasměrovat tak čtenáře k zajímavým zážitkům, které na něj v jednotlivých kapitolách čekají? Skoro se zdá, jakoby slavný profesor pouze prolístoval obsah, zabodl prst do jedné tématem mu bližší kapitoly a napsal stať o tom, co ho zrovna napadlo, jen aby to celé nemusel číst...

Následující části knihy pak ve třinácti kapitolách pojednávají různé aspekty evoluce a ekologie ptáků. Výrazně větší prostor je věnován speciaci a tomu, jak se druhy v přírodě udržují. Naopak vymírání se věnují snad jenom dvě závěrečné kapitoly o vlivu klimatických změn a o urbanizaci ptáků, i když zrovna tyhle faktory k současným ztrátám ptačí diverzity přispívají jen velmi málo. Jednotlivé kapitoly mají různé autory a jde tedy spíše o sborník různých stať, které tematicky více či méně zapadají do rámce celého díla. Odtud pak také vyvěrají dva klíčové nedostatky, které potenciální přínos knihy zásadním způsobem devalvuji: 1. Není jasné, o čem má vlastně celá být; bez stanovení nějakého cíle nebo smyslu knihy se potom těžko redigují jednotlivé příspěvky, natož pak aby z jejich celku vysvitnul nějaký hlubší smysl. 2. Náplň a kvalita jednotlivých kapitol je mimořádně variabilní a bohužel většinou nevalná.

Zejména začátek knihy je v tomto směru příznačný. Úplně první kapitola představuje pouze něco jako rozšířený a komentovaný obsah, kde se probírají náplně dalších kapitol, a je tak v podstatě zbytečná. Druhá kapitola pojednává o tzv. integrativní taxonomii a upozorňuje na nutnost zohlednění většího množství kritérií k rozhodnutí o tom, co je a co není ptačí druh, přičemž rozvoj molekulárních technik v tomto směru skýtá široké pole působnosti. Nějaké zproblematicování současných přístupů a z něj pramenící hlubší přesah,

jaký předkládá např. Priceovo zamyšlení v předmluvě, tu však nenajdeme. Velmi pozoruhodná je třetí kapitola, která nabízí úvod do studia genomiky. Učebnicový text nemá s ptáky nic společného kromě toho, že i v jejich buněčných jádrech se stejně jako u ostatních živých organismů (pomiňme výjimky) dvojité šroubuje DNA. Načerpání takových poznatků se samozřejmě lektorem ornitologovi bude v životě hodit, ale proč se tak má stát zrovna v rámci této knihy, zůstává záhadou. Ovšem největší perla celého kompendia se blýští v podobě čtvrté kapitoly zaměřené na morfologickou proměnlivost ptáků. Jejím jediným jasným sdělením budiž konstatování, že morfologická variabilita ptáků prostě je. Nic víc skutečně nepřináší, ačkoliv zabírá úctyhodný rozsah dvanácti stran.

Na lepší časy se začne blýskat od páté kapitoly popisující ptačí zpěv a obecně lze úroveň střední části knihy, tj. kapitol 5–9, hodnotit jako snesitelnou, byť do značné míry stále trpící nejasností ohledně toho, co mají vlastně v kontextu celého díla přinášet. V pozitivním smyslu bych zde chtěl vyzdvihnout šestou kapitolu zaměřenou na načasování různých cyklů v ptačím životě, kde se autorům podařilo propojit klasické základy problematiky s nejnovějšími poznatky, a přinést tak nový pohled na to, jak vlastně mohou druhy divergovat. Bohužel výsledný dojem dosti kazí nedostatečná redakční práce, která se jako barevná stužka vine celou knihou. Jeden příklad za všechny: jako případ neobvyklého způsobu sympatrické speciace, která je jinak u ptáků velmi vzácná, se udává hnízdění buňňáčků rodu *Oceanodroma* na Azorských ostrovech. Tam na stejném místě hnízdí v různé roční době dva nedávno vzniklé druhy a má se za to, že právě časové oddělení jejich hnízdních období přispělo k jejich divergen-

ci. Tento případ je bezesporu zajímavý a podněcuje k dalším úvahám o mechanismech ptačí speciace, v knize mu tedy po zásluze patří důstojné místo. Ovšem někdo mohl ještě před jejím vydáním rozhodnout, kde to místo vlastně bude. Čtenář je tak opakovaně „šokován“ tímto neobvyklým případem, a to hned při pěti (!) příležitostech, konkrétně v kapitolách 2, 6, 7, 8 a 11.

Za nejzdařilejší místa celé knihy považují kapitoly 10 a 11. Obě snesou vysoké nároky na styl vyprávění a svým informačním obsahem skutečně posunují znalosti oboru o hodný kus vpřed. Na rozdíl od ostatních se nespokojují s obvyklými výčty faktů sázených jeden za druhým, nýbrž fakta předkládají tak, jako když dobrý učitel chce zaujmout své studenty a vtáhnout je do děje, tj. staví příběh na příkladech a z nich poté odvozuje obecná poučení. Přirozeně jde o poněkud pracný způsob tvorby vědeckého textu, avšak výsledek stojí za to. V desáté kapitole se tak pomocí příkladů z různých ptačích hybridních zón dozvídáme, že hybridizace (křížení dvou druhů), která může mít za následek jejich opětovné splnutí, pokud nejsou dostatečně dobře odděleny, tvoří ve skutečnosti jednu z hybných sil speciace ptáků. Díky ní totiž vzniká různost genetického materiálu, z níž následně nové druhy povstávají. To problematizuje třeba i obvyklé dělení způsobů speciace ptáků na sympatrickou a alopatickou... Jedenáctá kapitola zase přibližuje, za jakých okolností mohou ekologické podmínky přispívat ke vzniku ptačích druhů. Zaujme zejména přesnou formalizaci parametrů, kdy k tomu v přírodě může teoreticky docházet, a podrobným rozebráním případů jejich empirické podpory.

Ve světle těchto poutavých, moderně pojatých kapitol se jeví kapitoly závěrečné, tedy 12 a 13, jako jejich poněkud hen-

dikepování sourozenci, byť si oproti hrůzám prožitým v první třetině díla nestojí až tak špatně. Dvanáctá kapitola popisuje dopady klimatických změn na ptačí druhy, přičemž se vracíme do obvyklého výčtového formátu, který suše konstatuje, že dopady jsou tyto, tyto a tyto... Poslední kapitola se z nějakého pro mě nepochopitelného důvodu zabývá důsledky urbanizace. Zde si nelze odpustit poznámku, že když už se chce kniha věnovat nějaké ochrannářské problematice, proč se nezaměří na něco, co ptáky doopravdy trápí - v našich podmínkách třeba zemědělství, globálně pak nepůvodní predátoři nebo odlesňování. Ne že by urbanizace ptákům nějak zvlášť svědčila, ale zároveň jim nevdává natolik, aby kvůli ní vymírali. Na druhou stranu je třeba uznat, že urbanizované populace vykazují různé fenotypové změny, které mohou být pro evoluci ptáků určující. Tento aspekt je však v kapitole pojednán jen zběžně.

Závěrem lze říci, že kniha *Bird Species...* představuje především promarněnou příležitost. Vzhledem k úžasné rychlosti, s jakou se obzor poznání speciace a evoluce ptáků rozšiřuje, by bylo shrnutí nových poznatků v oboru více než žádoucí. Ambicí knihy mohlo být zaplnění této mezery v ornitologické literatuře, ovšem nestalo se tak. Jistou útechou pro potenciální čtenáře může být volná dostupnost celého kompendia, aneb darovanému koni na zuby nekoukej a co je doma, to se počítá. Těžko spekulovat, zda se zrovna nulové náklady na její pořízení ze strany čtenáře nepromítly i do úrovně zpracování ze strany autorů. Netuším, jak probíhal redakční proces a jak znělo zadání při vzniku celého díla. Pokud však tohle ukazuje budoucnost, která odbornou literaturu čeká, tak pěkně děkuju. Lépe už bylo.

Jiří Reif